

В.К. Весельський
кандидат юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ПРО КРИМІНАЛІСТИЧНУ ТАКТИКУ ЯК РОЗДІЛ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Розглянуто історичний аспект виникнення та формування наукових уявлень про криміналістичну тактику як розділ науки криміналістики. З'ясування зазначених історичних передумов є важливим для вірного розуміння предмета криміналістичної тактики та її змісту.

Ключові слова: криміналістична тактика, структура криміналістичної тактики, розділ науки криміналістики.

Рассмотрен исторический аспект возникновения и формирования научных представлений о криминалистической тактике как разделе науки криминалистики. Определение указанных исторических предпосылок необходимо для правильного понимания предмета криминалистической тактики и ее содержания.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, структура криминалистической тактики, раздел науки криминалистики.

The historical aspect of the emergence and formation of scientific concepts of forensic tactics as a branch of science criminology are considered. Determination of these historical background necessary for a proper understanding of the subject of forensic tactics and its contents.

Keywords: forensic tactic structure of forensic tactics, forensic science section.

Постановка проблеми. Криміналістична тактика є однією із ключових категорій науки криміналістики і в загальному вигляді може бути охарактеризована як складова частина науки криміналістики; система наукових положень; сукупність рекомендацій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти криміналістичної тактики висвітлені в роботах Т.В. Авер'янової, В.П. Бахіна, О.Я. Баєва, Р.С. Белкіна, І.Є. Биховського, О.М. Васильєва, Т.В. Варфоломеєвої, А.І. Віберга, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, В.С. Кузьмічова, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, С.П. Мітричева, В.О. Образцова, М.В. Салтевського, О.Р. Россінської, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та ін.

Проте зміст та значення криміналістичної тактики у системі науки криміналістики дозволяють зробити висновок про необхідність продовження наукових пошуків у цьому напрямі.

Мета нашої наукової статті – дослідити історичний аспект виникнення та формування криміналістичної тактики як розділу науки

криміналістики. Вважаємо, що з'ясування зазначених історичних передумов сприятиме ґрунтовному теоретичному розумінню предмета криміналістичної тактики в нинішній час, окреслення шляхів його розвитку та удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1955 р. питання системи криміналістики і, зокрема, про місце в ній тактики було розглянуто на засіданнях Ради Всесоюзного науково-дослідного інституту криміналістики Прокуратури СРСР. З доповідями з цієї проблеми виступили А.І. Вінберг ("Про систему науки радянської криміналістики") і О.М. Васильєв ("Тактика слідства, її зміст і місце в системі науки радянської криміналістики") [1, с. 153-164].

Інші учасники цієї дискусії висловили ряд зауважень та доповнень до доповідей. Так, Л.М. Гусєв визначив тактику як частину криміналістики, що вивчає і розробляє методи, способи і прийоми провадження слідства; Г.М. Александров відніс до тактики лише проведення окремих слідчих дій; М.В. Терзієв дійшов висновку, що тактика являє собою реалізацію процесуальних норм, які не слід змішувати з криміналістичними порадами. Важливу думку висловив Г.М. Міньковський, який зазначив, що в доповідях зовсім відсутня вказівка на тактику судового слідства, загальні питання якої ніким не розробляються [1, с. 153-164].

Дискусії з приводу назви, змісту та значення тактики в криміналістиці продовжилися на науковій конференції при Харківському юридичному інституті в 1956 р., де було заслухано доповідь В.П. Колмакова та О.Н. Колесніченка про предмет, завдання та основні положення тактики слідства. Доповідачі запропонували віднести до предмета тактики методи визначення правильного напрямку розслідування, вчення про версії, визначення найбільш доцільної послідовності проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, прийоми їх проведення, організацію роботи слідчого та виховання в нього необхідних професійних якостей.

У підручнику криміналістики для юридичних ВНЗ, виданому в 1959 р., криміналістика представлена у вигляді трьох її розділів – техніки, тактики і методики розслідування окремих видів злочинів, причому тактика охарактеризована вже не тільки як сукупність методів проведення окремих слідчих дій, а і як система прийомів і методів, за допомогою яких забезпечується правильне визначення напрямку та обсягу розслідування [2].

У 1960 р. О.М. Васильєвим була захищена докторська дисертація на тему: "Основи слідчої тактики" [3]. Значення даної роботи полягає в тому, що це перша робота, яка акумулює в собі широкий спектр думок і ідей різних учених, присвячених загальним положенням криміналістичної тактики.

Ідея спільного в криміналістичній тактиці автором виражається так: "Загальним у розслідуванні злочинів повинна бути система заснованих на нормах кримінального процесу прийомів розслідування,

загальних в основних рисах для розслідування всіх категорій злочинів. Ці загальні прийоми розслідування повинні бути базою розробки методики розслідування окремих видів злочинів, заснованих на особливостях розслідування того чи іншого виду злочину" [3, с. 6].

У цій же роботі О.М. Васильєв звертає пильну увагу на питання змісту тактики, побудови версій, планування розслідування, залучення громадськості до розслідування злочинів, взаємодії між органами слідства і дізнання, тактики оперативно-розшукових заходів та ін. [3, с. 8, 9, 11]. Називаючи криміналістичну тактику слідчою, О.М. Васильєв дає таке розгорнуте визначення: "Слідча тактика є частина криміналістики, що тлумачить систему заснованих на нормах кримінального процесу прийомів активного, швидкого і планомірного розслідування, які загальні для розслідування всіх видів злочинів і здійснюються із застосуванням ефективних засобів криміналістичної техніки" [3, с. 11-12].

Проте разом з розвитком тактики почався процес розвитку останнього, заключного розділу криміналістики – криміналістичної методики розслідування злочинів, усередині якого з'явилися загальні положення, присвячені, як і в криміналістичній тактиці, дослідженню загальних закономірностей організації розслідування злочинів.

Наростало протиріччя змісту криміналістичної тактики і криміналістичної методики розслідування злочинів, яке згодом призвело до розбіжностей у розумінні їх сутності та значення. Але ще до виникнення цієї проблеми дослідники продовжували давати різноманітні визначення криміналістичної тактики.

Так, наприклад, автори підручника "Криміналістика" 1963 р. зазначали, що "слідча тактика – це система заснованих на нормах кримінального процесу тактичних прийомів цілеспрямованого і планомірного розслідування, що забезпечують швидке розкриття злочинів, установлення винних, об'єктивне і повне з'ясування всіх істотних обставин справи" [4, с. 272].

У визначенні С.П. Мітрічева взагалі поєднуються ці дві зазначені позиції, і криміналістична тактика представлена як система законних прийомів і методів планомірного і цілеспрямованого розслідування, а також найбільш ефективного здійснення окремих слідчих дій з метою швидкого та повного розкриття злочинів [5, с. 11].

Зазначені положення свідчать про те, що криміналістична (кримінальна, слідча) тактика і криміналістична методика на початковому етапі розвитку не мали чіткого розмежування предмета дослідження. Перші роботи з тактики включали в себе і питання організації розслідування окремих видів злочинів. Тому досить тривалий час окремі дослідження з методики розслідування розглядалися щодо криміналістичної тактики як загальне до окремого, де загальним виступала тактика, а окремим – методика розслідування злочинів.

На думку професора І.А. Возгіна, який присвятив велику кількість

робіт проблемам криміналістичної тактики і методики, "...подібна постановка питання в 50-х роках була не тільки допустимою, а й необхідною. У той час в радянській криміналістиці вже існувала досить розвинена система окремих методик, а наукові основи організації розслідування злочинів були розроблені слабо. Саме тому і виникла пропозиція про створення загальних положень розслідування злочинів у слідчій (криміналістичній) тактиці. У рамках криміналістичної тактики розроблялися основи теорії висування і перевірки слідчих версій, планування розслідування злочинів, взаємодії слідчих з оперативно-розшуковими апаратами і низка інших елементів організації розслідування злочинів" [6, с. 8-9].

Однак загальною теорією організації розслідування злочинів криміналістична тактика не стала. Основну увагу при її подальшій розробці було звернуто не на створення комплексного наукового підходу до методики розслідування злочинів, а на дослідження окремих аспектів організації слідчої діяльності, системи слідчих дій і тактики їх проведення [7, с. 31-32].

Однією з причин такого процесу стало виникнення в криміналістичній методиці її загальних положень, у яких, разом з криміналістичною тактикою, також стали досліджуватися загальні закономірності організації розслідування злочинів [8].

Таким чином, і сьогодні зміст криміналістичної тактики і криміналістичної методики певною мірою перебуває в стані, який потребує вирішення ряду складних теоретичних завдань.

Для вирішення цих питань спочатку необхідно усвідомити, наскільки широко криміналістична тактика представлена в наукових поглядах.

У 1966 р. В.Є. Коноваловою захищена докторська дисертація на тему: "Теоретичні проблеми слідчої тактики" [9]. У цій роботі автор, маючи на меті розробку наукових основ слідчої діяльності як специфічної форми пізнання істини, здійснюваного в межах кримінального судочинства, стверджує, що "специфіка кримінально-процесуального пізнання в тому, що воно тісно пов'язане з теорією судових доказів, з конкретними методами виявлення, дослідження та оцінки доказів. Специфіка цих методів полягає в тому, що вони ґрунтуються на даних кримінального права, кримінального процесу, кримінології, криміналістики, судової психології, логіки. Названі положення і складають основний зміст теоретичних проблем слідчої тактики – розділу криміналістики, яка має своїм предметом наукові прийоми і методи, які засновані на вимогах кримінально-процесуального закону, застосовуються при підготовці та виконанні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, що здійснюються з метою розкриття і попередження злочинів [9, с. 15].

У 1970 р. виходить друком робота Р.С. Белкіна "Ленінська теорія відображення і методологічні проблеми радянської криміналістики". У цій фундаментальній праці на основі аналізу наукових поглядів різ-

них вчених автор висловив своє уявлення про криміналістичну тактику як про систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та планування попереднього і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, що здійснюють судові дослідження, і прийомів проведення окремих слідчих дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, на встановлення причин, що призводять до вчинення та приховування злочинів [10, с. 71].

Відмінність свого визначення від інших Р.С. Белкін аргументує так: "Оскільки тактика – частина науки, вона не може не включати будь-яких елементів цієї науки, її положень. Ними можуть бути окремі криміналістичні теорії або їх структурні частини. Вказівка на наявність таких наукових положень необхідна для того, щоб було ясно, на якій базі розробляються тактичні прийоми і рекомендації. У цьому визначенні вперше звернуто увагу на організаційний аспект тактики, на її поведінкову сторону. Вперше йдеться про таку сферу її застосування, як судові слідство" [11, с. 9].

У свою чергу, А.В. Дулов і В.Л. Нестеренко наголошують: "Слідча тактика є тією частиною криміналістики, яка розробляє рекомендації, необхідні для процесу збирання і дослідження доказів, на підставі яких встановлюється факт злочину, винні особи, ступінь їх відповідальності, – встановлюється об'єктивна істина у справі" [12, с. 3].

Слідчу тактику, на думку А.В. Дулова, слід відрізнити від тактики слідчих дій – частини слідчої тактики, що являє собою систему тактичних прийомів, які засновані на кримінально-процесуальному законі і перебувають у відповідності з морально-етичними нормами людей, застосування яких забезпечує найбільш ефективну підготовку, проведення і фіксацію дій слідчого щодо збирання і дослідження доказів [12, с. 5].

Однак тут необхідно зазначити, що визначені авторами завдання слідчої тактики, по суті, збігаються із загальними завданнями криміналістики.

Іншою є точка зору О.Я. Баєва, що визначає криміналістичну тактику "як систему наукових положень і розроблених на їх основі, суворо відповідних принципам соціалістичної законності і вимогам професійної етики, прийомів і рекомендацій з наукового планування та організації діяльності щодо збирання і дослідження доказів, а також з оцінки інформації в процесі доказування на попередньому і судовому слідстві" [13, с. 8].

О.М. Васильєв, який присвятив проблемам слідчої тактики чимало своїх робіт, у 1976 р. знову повернувся до визначення тактики і в одній зі своїх робіт вказав: "Видається правильним визначити слідчу тактику як частину криміналістики – систему тактичних прийомів, розроблених на основі спеціальних наук, і, головним чином, логіки, психології, НОП, а також узагальнення слідчої практики для застосування логічних методів пізнання, формування психології стосунків слідчого з учасниками слідчих дій, організації планомірного розслідування злочину з метою ефективного збирання доказів та відповідно

до норм КПК" [14, с. 32].

У даному визначенні О.М. Васильєв вже не проводить думку, що криміналістична тактика є загальним положенням методики розслідування злочинів. Пояснюючи причину зміни своєї точки зору, він супроводив вказане вище визначення такою приміткою: "Автору цієї роботи належить і дещо інше визначення слідчої тактики та її предмета, висловлене свого часу, але він вважає, що з такого роду уточненнями і змінами неминуче пов'язане дослідження будь-якого великого питання в його розвитку" [14, с. 32].

Особлива позиція висловлена з цієї проблеми І.А. Возгріним, який визначив криміналістичну тактику як самостійний розділ криміналістики, що вивчає закономірності організації та здійснення слідчої діяльності з метою вироблення, у суворій відповідності з вимогами законності, науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення її ефективності [15, с. 15].

Аналіз запропонованих визначень показує, що абсолютна більшість авторів не ведуть мову про криміналістичну тактику як про загальну теорію криміналістичної методики розслідування злочинів. Так, відсутні згадки про таку роль криміналістичної тактики в роботах О.Я. Баєва, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, І.Є. Биховського, І.А. Возгріна, В.О. Коновалової та ін.

Проте існує й інша точка зору таких авторів, як А.В. Дулов, С.П. Мітрічев, П.Д. Нестеренко та ін., що залишають за криміналістичною тактикою дослідження деяких питань організації та здійснення попередження, розкриття та розслідування злочинів.

Якщо брати до уваги точку зору про включення до змісту криміналістичної тактики питань організації та здійснення розкриття, розслідування, попередження злочинів, виникає закономірне запитання: чому криміналістична тактика і криміналістична методика мають один і той самий предмет дослідження?

Ця обставина, на нашу думку, породжує ряд негативних моментів:

- по-перше, відсутність чітких меж вивчення криміналістичної тактики;
- по-друге, необґрунтоване розширення об'єкта і предмета дослідження криміналістичної тактики;
- по-третє, наявність досить великої кількості протилежних визначень криміналістичної тактики.

Разом з тим несправедливо стверджувати, ніби проблема співвідношення криміналістичної тактики і криміналістичної методики не була предметом вивчення. У роботах, присвячених загальній теорії криміналістики, цього питання торкалося чимало авторів.

Так, А.А. Ейсман, досліджуючи систему сучасної криміналістики, пише, що існує велике коло проблем, загальних як для тактики, так і для методики. До них він відносить теорії версій та планування розслідування, вчення про взаємодію слідчого з оперативними орга-

нами, наукову організацію праці слідчого, проблемні ситуації, криміналістичні характеристики злочинів та ін. При цьому він підкреслює, що ці питання розробляються представниками як тактики, так і методики. Як висновок, А.А. Ейсман зазначає, що криміналістичної тактики і криміналістичної методики розслідування злочинів повинні торкнутися "суттєві внутрішні перебудови" [15, с. 55].

Звідси закономірне запитання: які перспективи подальшого розвитку співвідношення криміналістичної тактики і криміналістичної методики?

Висновки. Серед багатьох можливих вирішень питання про впорядкування взаємозв'язків між криміналістичною тактикою і криміналістичною методикою розслідування злочинів, на нашу думку, заслуговують на увагу три варіанти.

Перший – подальший розвиток криміналістичної тактики як загальних положень криміналістичної методики розслідування злочинів, тобто завершення раніше розпочатого шляху дослідження. У цьому разі криміналістична тактика повинна включати у свій предмет вивчення всіх закономірностей організації та здійснення розкриття, розслідування, попередження злочинів, ставши в кінцевому підсумку загальною теорією організації та здійснення судового дослідження злочинів або "загальною методикою" розслідування злочину. Саме таку точку зору про залишення без зміни відносин криміналістичної тактики і криміналістичної методики розслідування злочинів висловили О.М. Васильєв та М.П. Яблоков [16, с. 59]. Проте, на думку І.А. Возгріна, "... у результаті такого розвитку в кінцевому підсумку з криміналістичної методики доведеться виключити всі загальнотеоретичні положення про закономірності організації та здійснення розкриття, розслідування та попередження злочинів, залишивши в ній тільки окремі методики розслідування злочинів" [6, с. 13].

Другий – внести необхідні зміни у подальший розвиток криміналістичної тактики і криміналістичної методики розслідування злочинів.

У вже згадуваній роботі А.А. Ейсмана пропонується об'єднати криміналістичну тактику і криміналістичну методику в загальне вчення про тактику і методику розкриття та попередження злочинів – загальну теорію розкриття (розслідування) і попередження злочинів, що складається з двох особливих частин – вчення про тактику проведення окремих слідчих дій і вчення про розслідування окремих видів злочинів. Але в цьому випадку, як справедливо зауважує І.А. Возгрін, порушиться вся система криміналістики, і залишиться невключеною в цю загальну теорію розкриття (розслідування) і попередження злочинів криміналістична техніка [6, с. 15].

Третій – також вносить зміни в криміналістичну тактику і криміналістичну методику розслідування злочинів, але при цьому ґрунтується на історично сформованому розподілі науки криміналістики на чотири її основні розділи (загальна теорія криміналістики, криміналі-

стична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика розслідування злочинів) і враховує наявні тенденції подальшого розвитку криміналістичного наукового знання.

В основу запропонованого рішення покладено положення про те, що характер зв'язків криміналістичної тактики і криміналістичної методики розслідування злочинів визначається фактичним змістом цих розділів криміналістики. У нинішньому стані криміналістична тактика включає в себе дві досить самостійних групи питань. Перша – теоретичні основи цього розділу (поняття, система, завдання, метод та ін.) разом з науковими основами слідчої діяльності (вчення про слідчі версії та планування розслідування злочинів, взаємодію слідчого з органами дізнання, залучення громадськості до розслідування злочинів, вивчення особистості обвинуваченого і підозрюваного та ін.). Цю групу питань В.О. Коновалова об'єднує в загальну частину криміналістичної тактики. Іншу групу питань, пов'язану з дослідженням тактики підготовки та проведення окремих слідчих, судових дій, ряд учених називає особливою частиною криміналістичної тактики.

Слід визнати, що такий поділ є найбільш правильним і раціональним.

Разом з тим слід зазначити, що розвиток основ (загальних положень) криміналістичної тактики супроводжувався низкою робіт, присвячених тактиці окремих слідчих дій. Так, інтенсивно досліджувалися тактичні основи розшуку, огляду, слідчого експерименту, обшуку, пред'явлення для впізнання, допиту, питання планування і багато інших, що позитивно вплинуло на зміст та значення криміналістичної тактики як розділу науки криміналістики.

Бібліографічні посилання

1. *Винберг А.И.* О системе науки советской криминалистики; *Васильев А.Н.* Тактика следствия, ее содержание и место в системе науки советской криминалистики // Советская криминалистика на службе следствия. – Вып. 7. – М., 1956. – С. 153-164.
2. Криминалистика: Учеб. // Отв. ред. С.А. Голунский. – М., 1959.
3. *Васильев А.Н.* Основы следственной тактики: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1960.
4. Криминалистика: Учеб. // Отв. ред. А.Н. Васильев; Б.Е. Богданов, А.Н. Васильев, В.Я. Колдин и др. – М., 1963.
5. Криминалистика: Учеб. / Отв. ред. С.П. Митричев и М.П. Шаламов; Р.С. Белкин, А.И. Винберг, Б.Л. Зотов и др. – М., 1966.
6. *Возгрин И.А.* Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – Ч. 2. – СПб., 1993.
7. *Быховский И.Е.* Развитие и совершенствование следственных действий // 50 лет советской прокуратуры и проблемам совершенствования предварительного следствия. – Л., 1972. – С. 31-35.
8. *Возгрин И.А.* Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – Ч. 1-4. – СПб., 1992, 1993.
9. *Коновалова В.Е.* Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 1966
10. *Белкин Р.С.* Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. – М., 1970.

11. Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособ. – Волгоград, 1993.
12. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. – Минск, 1971.
13. Баев О.Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. – Воронеж, 1977.
14. Васильев А.Н. Следственная тактика. – М., 1976.
15. Эйсман А.А. Проблемы развития и изменения системы криминалистики // Советская криминалистика: Теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 53-58.
16. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М., 1984.

Надійшла до редакції 06.09.2011

О.В. Вишня

кандидат юридичних наук

(ГУМВС України в Дніпропетровській області)

УДК 351.81 : 656.2

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНА МЕРЕЖА ОВС ДЛЯ БОРОТЬБИ З ВИКРАДАННЯМИ ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЦЯХ

Обґрунтовано необхідність розбудови єдиної мережі електронного супроводження вантажоперевезень на залізницях з метою своєчасного розкриття та розслідування викрадань вантажів.

Ключові слова: інформаційно-технічна мережа, викрадення вантажів, залізниця.

Обоснована необходимость построения единой сети электронного сопровождения грузоперевозок на железных дорогах с целью своевременного раскрытия и расследования хищений грузов.

Ключевые слова: информационно-техническая сеть, хищение грузов, железная дорога.

The necessity of establishment of united network of electronic supervision of railway freight transportations aimed to quick disclosure and investigation of theft of loads is reasoned.

Keywords: informational-electronic network, theft of loads, railway.

Постановка проблеми. Україна як суверенна держава, оголосивши істотні перетворення і реформи в усіх сферах громадського життя, стала на шлях створення дійсно демократичної європейської держави. Підсумки останніх років свідчать про продовження певних позитивних тенденцій в економіці України. Залізничний транспорт як одна з головних галузей економіки призначена задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезенні вантажів. Сьогодні на долю залізничного транспорту України припадає близько двох третин усього вантажообігу в країні. Тільки на Придніпровській залізниці, однієї з найбільших серед шести залізниць країни, здійснюють-